

*Herder bosszúra nyúlt árnyéka**Mórocz Zsolt beszélgetése Pusztay János és Balázs Géza nyelvészekkel*

VAN HALSZAG, VAGY NINCS HALSZAG?

MÓRO CZ ZSOLT: *Idestova harmincöt éve írtál egy alapos, érdekesítő könyvet Az „ugor–török háború” után címmel. Szeretném, ha elmondanád, az eltelt időben változott-e akkori véleményed, miszerint a magyar nyelv az uráli, illetve a finnugor nyelvcsalád egyik, máig élő ága. Mielőtt azonban belekezdenél, engedd meg, hogy arról a különös jelenségről kérdezzek, amelyre régóta nem találok választ. A következőről van szó: a halszíros rokonság meg a „szittyá” öntudat Sajnovics fellépése óta sokakban nem fér össze. Többen azonban – ideológiai meggyőződésüket tekintve akár „mélymagyarnak” is mondhatók – soha nem utasították el a halszagú atyafiságot. Németh László Kisebbségben című írásában a következőre bukkanunk: ha azt mondom, „az ördög a kényeskedhetnékjébe: vétek Kazinczy ellen, a finnugor démonok azonban ragonként összekapaszkodva rám nevetnek.” Illyés szintén finnugor alapon állt nyelvészetileg, mégpedig komoly elméleti tudás birtokában. Szovjet-Oroszországban járva felmerült benne: baza kellene hívni, Magyarországon kellene letelepíteni a hantikat és manysikat, mert nem tebetnek róla, hogy negyedórával lekésték a bonfoglalást. A berlini pályaudvaron, mikor váratlanul finnekkal találkozik (a két világháború között), azzal a meghatottsággal borulnak egymás nyakába, mint hétszáz évvel azelőtt Julianus, a Volga menti magyarokra bukkanva. Kodolányi Jánosnál, szeretetteljesebb könyvet talán senki sem írt Finnországról. 1939-ben, miután Sztálin megtámadja a finneket, magyar önkéntesek indulnak Finnországba, együtt küzdenek finn testvéreinkkel – így érzik! – és sokan soha nem térnek vissza közülük. A Kalevalának máig kultusza van Magyarországon. Mika Waltari pedig kisregényei magyar kiadásának honoráriumát a Fóti Gyermekvárosnak ajánlotta fel. Szóval most van halszag, vagy nincs halszag? Nem túllibegett ez a probléma?*

PUSZTAY JÁNOS: Ma már mindenképpen az. Visszatekintve azt látjuk: 1770-ben, mikor napvilágot látott Sajnovics *Demonstratio*-ja, ami a magyar és lapp nyelvrokonságot mutatja be, azonnal megjelent az akkori értelmiség körében a halszíros meg halszagú atyafisággal szembeni ellenkezés, tehát ez abból a korszakból datálódik, ám időnként föl-fölmelegítik. Az ugor–török háború, ami rendkívül kemény tudományos harc volt a XIX. század végén, szintén e körül forgott. A kérdés veleje az, hogy sokak szerint a nemzeti tudat rendkívül szorosan összefügg a nyelvvel. A nyelvrokonság – többen úgy gondolják –, meghatározza a nyelv státusát. Ami a lényegét illeti, *a magyar nyelv finnugor rokonságát nem lehet cáfolni*. Az további kérdés, úgy van-e minden, amint gondoljuk, vagy további módosításokra lesz szükség. Ez azonban tudományos, semmiképpen sem érzelmi probléma. Az, hogy a finnugor nyelvrokonság beépül a nemzeti tudatba, abszolút légből kapott állítás. Én finnugrista vagyok, elkötelezett finnugor nyelvész, de az én nemzeti tudatomban nem fér bele ez, nem is gondolkodom rajta, hogy a magyarságomhoz azért ragaszkodom, mert az „finnugor”. Én a magyar nyelvhez ragaszkodom, a magyar kultúrához ragaszkodom.

– *Bocsáss meg, ha már ide kanyarodtunk, felteszek egy későbbre tartogatott kérdést. Nem csupán nyelvészként foglalkozol a nyelvvel, hanem költőként is. A versírás a tudománynál erő-*

sebb emocionális kötődést feltételez. *Ha lehet a kettőt szintetizálni, akkor azt kérdezem, mit jelent neked tudósként és költőként az anyanyelv?*

– A költő minősítést nagyon köszönöm, de nem tartom magam költőnek, bár verselgetek.

– *Hát... Nem egy klapanciagyártó kisiparost ismerek, aki a tiédnél jóval szerényebb költői végeredményt elérve géniuszának gondolja magát. A versíró meghatározást elfogadod?*

– Igen, így jó lesz. Nos, én – ez éppen arra utal, hogy nem vagyok költő – mindössze játszom a nyelvvel. Ezt a játékot nem lehet megcsinálni más nyelven, bár német barátaim szerint elfogadhatón beszélek németül „munkanyelven”. Az anyanyelv és bármilyen más, már-már tökéletesen beszélt nyelv között azonban adódnak különbségek. Az anyanyelvet mindig biztosabban tudjuk, mint a többi, magas szinten beszélt nyelvet. A minőségi szint mellett természetesen ott van az érzelem. Én akármilyen szívesen beszélek németül, oroszul vagy finnül, mégis magyar vagyok, még akkor is, ha éveket töltök külföldön. A nyelv a legfőbb kapocs, amely összeköt a magyarsággal. Egzakt módon valójában nem tudok mondani semmit. De talán érthető lesz, ha felidézem, amit Bartókkal kapcsolatban írtam: „élhetetlenné / tett ország / kiűz magából / ám ha a távolban megszólalsz / az első repülővel / hazaszálllok.” (*Télikek*, 2007). A magyar az a nyelv, amelybe beleszülettem, amelyben felnőttem. Ragaszkodom hozzá, természetesen úgy, hogy ezt a jogot másoknak szintén megadom. Azt mondom: igen, nekem ez a legkedvesebb nyelv, ámbár tudom, a románnak meg a román, a hottentottának pedig a hottentotta. Tudok könnyezni, ha meghallom a *Himnusz*t, főleg, amikor külföldön vagyok, ami nyilvánvalóan azt mutatja, én ide kötődöm. Ettől azonban nem tartom magam jobbnak, mint másokat. Másnak tartom magam, de nálam a másság nem „jobbságot” jelent. Tehát attól, hogy magyar az anyanyelvem, a magyar számomra a legkedvesebb nyelv, attól nem érzem magam másoknál sem többnek, sem kevesebbnek. Nálam ez a tárgyalási alap. Nekem érzelmileg teljesen mindegy, hogy a magyarnak melyek a nyelvrokonai. Tudományos alapon persze nem. Az viszont, hogy netán halszagú rokonsággal rendelkezünk, semmit nem von le a nyelv, illetve a magyar kultúra iránti elkötelezettségemből vagy szeretetemből. Büszke vagyok a nyelvemre, ezt el szoktam mondani egyetemista hallgatóimnak is, de nem úgy, hogy az anyanyelvemet más nyelvek fölé helyezem.

Ha abba belegondolunk, mennyi nyelv tűnt el ez idáig a világon... csak az elmúlt félezer évben eltűnt a nyelvek fele. A mai hat-hétezer nyelv ezer-kétezer évvel ezelőtt a duplája volt. Többségük a gyarmatosítással tűnt el. A hat-hétezer létező nyelv átlagos beszélői száma pedig tízezer alatt van.

– *A finnugorok között a magyar nagy nyelvnek számít, bár Herder – Kollár Ádám nyomán – úgy vélte, eljön az idő, mikor a szlávok, románok, németek közé ékelődött magyarságnak a nyelvét alig-alig lehet majd megtalálni. Herder jóslatát minden művelt magyar ismeri, azt ellenben kevesen tudják, a német filozófus visszavonta szavait, elismerve, hogy „kiváló írók akadtak Magyarországon II. József alatt”.*

– Valóban, a finnugorok között mi vagyunk a nagy nyelv. Magyarul többen beszélnek, mint az összes többi finnugor nyelven. Tűnnek el a nyelvek, optimális jóslat szerint a század végére a ma beszélt nyelvek fele, pesszimista jóslat szerint kilencven százaléka eltűnhet. A magyar nyelv viszont máig megvan. A magyar komplikált, bonyolult szerkezetű nyelv, például két igeragozásunk van, bár számos nyelv beéri eggyel, amit

sokkal egyszerűbb elsajátítani, mint a kettőt. Ez a nyelv tehát megmaradt. Erre büszkék lehetünk, nem arra, miszerint a mi nyelvünk jobb vagy rosszabb, mint másé, hanem arra, hogy valamiért mindig presztízsnyelv volt, amiért fenn tudott maradni. Meg kell tehát őrizni ezt a nyelvet, bár ha előretekintek, nem látom túl derűsnek a jövőt. Erről maga a magyar nyelvi közösség tehet, túl azon, hogy történelmileg úgy alakult, a magyarság harmada a mai határokon kívülre szorult, ami azt jelenti: széttartó fejlődés indulhat meg. A (magyar) kisebbségi nyelvek az adott államnyelv hatására változnak. Előfordulhat egy-kétszáz év múlva, amennyiben az asszimiláció nem falja föl a határon túli magyar nyelvet, illetve a nyelvi változatokat, hogy megértési problémák lehetnek magyar és magyar között. De nem ez a gondok legfőbb oka, hanem a hazán belüli viszonyulás az anyanyelvhez. Jómagam az utóbbi időben sokat foglalkozom nyelvpolitikával, kisebbségi nyelvekkel, azzal, miként lehet a globalizációval szembeszállni, hogyan lehet az asszimilációt lelassítani. A finn, az észt és a magyar kivételével minden finnugor nyelv anyaország nélküli nyelv. A határon túli magyaroknak legalább van anyaországuk, ami lehet viszonyítási pont és mérítési bázis. A többi finnugor népnek ellenben nincs anyaországa, ráadásul abszolút kisebbségben vannak, még az általuk lakott etnikai hazában is. Azt látjuk: amilyen mértékben szorul ki a nyelvhasználat köréből az anyanyelv, olyan fokú erózió, kopási folyamat, leépülés indul el, amit igen nehéz megállítani. Ehhez lélektani elemek társulnak: kisebbségi érzés, mert a nyelv nem képes arra, hogy az élet minden területén használható legyen. Ez nyelvújítás kérdése, itt eszünkbe juthat Kazinczy. Magyarországon ez a probléma még nem áll fenn, legföljebb az erózió első jeleit láthatjuk. A Magyar Tudományos Akadémiát azért hozták létre – szombathelyiként mondom: a Szombathelyen érettségizett Széchenyi kezdeményezésére –, hogy a tudományt, a művészetet magyar nyelven lehessen művelni. Mostanra azonban a tudományt nem lehet magyar nyelven művelni. Nem lehet orvosi, műszaki, általában természettudományi munkákat, amennyiben magyar nyelvűek, a tudományos munkásság jegyzékébe felvenni. Ezzel alapvető emberi jogok sérülnek. Ez nonszensz. Az információhoz való hozzájutás anyanyelven alapvető emberi jog. Miért köteleznek arra, hogy angolul tudjak, ha el akarok olvasni magyarok által magyarokra vonatkozó vagy bármilyen más tudományos információt?

– *Ez magyar, avagy általános probléma a világban, az angol nyelvű országokat leszámítva?*

– Meglehetősen általános probléma, de ez ellen másutt már tesznek. Finnországban hatékony lépéseket tettek, jóllehet, ők mindössze ötmillióan beszélik a nyelvet. Most oroszországi finnugor vonatkozásban az előbb említettel éppen ellenkező folyamatot próbálunk elindítani – a kezdeményezésemre – az Európai Unió által támogatott projekt keretében, hogy vissza tudjuk adni a finnugor népeknek az iskoláztatást, az iskolai nyelvet, az anyanyelvet, ami kiszorult az oktatásból. Az öt legnagyobb lélekszámú finnugor nyelvnek – Oroszországban – megteremtjük az összes iskolai tantárgy anyanyelvi terminológiáját, a szakszókincset, amelynek alapján aztán tankönyveket lehet írni. Ennek segítségével ötven év kihagyás után újra el lehet indítani az anyanyelvi képzést.

– *Véleményed szerint itthon mi lenne a teendő ez ügyben?*

– Meg kell követelni, hogy minden tudományterületen magyarul írják meg a szerzők a tudományos munkákat, ahogy a japánok is teszik. Ott minden tudományos munkát meg kell írni japánul. Nálunk fennáll a veszélye annak, hogy magyar tudós magyar hallgatóságnak előbb-utóbb majd angolul fog előadást tartani, mert hiányzik a szakszó-

kincs. Magyarán: kötelezni kellene a szerzőket, hogy magyar nyelven írják a tudományos munkákat, az állam pedig az anyanyelv védelme érdekében vállalja, hogy kiadja a legjobb műveket idegen nyelven.

AZ „UGOR-TÖRÖK” HÁBORÚ UTÁN

– *Visszatérve Az „ugor-török háború” után című könyvedre, azt kérdezem, miként látod: a tudós társadalom, jelesül a nyelvészek egy része nem oka-e a finnugor teória iránt kialakult ellenszenvnek, nem ludas-e abban, hogy a finnugor elmélet átlépve a nyelvészet határait, ideológiai alappá vált az őstörténetben? Hajdú Péter például, Az uráli népek című gyűjteményes kötet nyelvészeti részében a rokonság nyelvi háttéréről értekezik. Tanulmánya pontos címe így hangzik: A rokonság nyelvi háttere. A kettő – a nyelvrokonság és a rokonság nyelvi háttere – azonban meglehetősen különböző.*

– Teljes mértékben. A legnagyobb probléma máig az a finnugor rokonságot ellenzők körében, hogy azonosnak tartják a nyelv- és a néprokonságot.

– *Etnikum és nyelv, az etnikum és a nyelv eredete tehát nem feltétlenül azonos?*

– Egyáltalán nem. A magyaroknak – mint népnek –, a finnugorokhoz, akár a *nyelvi*leg hozzánk legközelebb álló vogulokhoz, osztjokokhoz semmi közük. Ez a rokonság kulturálisan is minimális, genetikai és antropológiai szempontból pedig semmi. A nyelv-rokonságnak és néprokonságnak tehát nem feltétlenül van köze egymáshoz, a magyarság esetében biztosan nincsen. A magyar nép nem finnugor nép, ma már egy tipikusan közép-európai nép. A nyelv természetesen fontos identitáshordozó, különösen itt, a közép-európai térségben, ahol genetikailag szinte egyformák vagyunk.

Én nyelvészként modellekről beszélek. A kiindulópont az, hogy nincsenek zárt közösségek. Miután az emberiség rájött az exogámia előnyeire, a csoporton kívül házasodott. Ha feltételezünk (leegyszerűsített modellként) egy A és egy B csoportot, akkor a génkutató optimális esetben azt mondja: az A és B csoport között találunk olyan genetikai azonosságot, ami arra utal, régóta (vagy nagyon régen, ha ma már nem is) intenzív kapcsolat volt köztük. A régész pedig azt tapasztalja: az A csoport hagyatékában találunk olyan edényeket, amelynek a nyersanyaga nincs az A csoportban, ellenben megvan a B csoportnál, azaz valahogyan az a nyersanyag, illetve az edény odakerült. A nyelvész azt mondja: az A és a B nyelv között vannak hasonlóságok. Ez lehet véletlen vagy éppen hogy nem az, hanem valami nagyon régi kapcsolatnak – ami mára már nincs meg – az eredménye. Ha ez a három eredmény összevág, akkor azt mondhatjuk, valaha nagyon élénk kapcsolat lehetett a csoportok között.

– *Itt mindjárt két kérdés vetődik fel bennem. Először: a nyelvész, a nyelvészet meg tud-e határozni egy hajdani ősbazát térben és időben? Másodszer: az identitásnak, miként mondtad, fontos része a nyelv. Fodor István régész például úgy véli, éppen a nehezen elsajátítható nyelvünknek köszönhetjük, hogy a hosszú vándorlás alatt megőriztük önazonosságunkat. Hozzáteszem harmadikként az ősn nyelv kérdését: ősn nyelv, másként alapnyelv-e a magyar? Nyelvészként miként látod ezt?*

– Terminológiailag talán rendbe kellene tenni a dolgokat. A mai absztrakt nyelv úgy jött létre – szinte a végletekig leegyszerűsített modellben gondolkodva ismét –, hogy az ember a nyelvfejlődés során a kevés számú jelentés nélküli hangból jelentéssel bíró szavakat hozott létre. A nyelvcsalád alapjául szolgáló úgynevezett „alapnyelv” hat-nyolcezer

évvél ezelőtt született, a nyelvfejlődés nagyon kései korszakában alakult ki, ebben megvan a szakmai konszenzus. Az „alapnyelvet” megelőző korszak viszont lényegesen hosszabb. Én azonban nem tudok abban a merev terminológiai megfogalmazásban „alapnyelvről” beszélni, ahogy a szakma teszi, így nem tudok őshazáról sem beszélni. Egy sereg – köztük nagyon szellemes – próbálkozás létezik az őshaza helyének meghatározására. Az igazán izgalmas kérdés ellenben az, hogy mi volt az alapnyelv előtt. Ha a hatnyolcezer évet tekintjük határkőnek, akkor ezt az időszakot, ezt a nyelvi állapotot a mai nyelvek alapján rekonstruálja a tudomány: a hangtant, alaktant, főnévragozást, igeragozást, szókészletet, mindent. De nem teszik föl a kérdést: *ez honnan ered.* Tehát itt érünk az „alapnyelvnél” a terminológiai problémához. Ismerve a magyar nyelv történetét, illetve előtörténetét – a finnugriztikán belül meglehetősen egyedül állok ezzel – a hagyományos hat-hétezer évvel szemben én lényegesen messzebbre, *tíz-húszezer évre visszanyúlva modellezem* nyelvünk előtörténetét. Megnézem az észak-eurázsiai öveget, ahol a mai tudásunk szerint vannak finnugor, uráli, paleoszibériai nyelvek. (A török nyelvek később jelennek meg, azokkal nem foglalkozom.) Azt nézem meg, milyen szerkezetű nyelvek, és azt látom: ezek azonos szerkezetű nyelvek. (Egy népcsoportot, a jenyiszejieket leszámítva, akik később jöttek be, ezt igazolta a régészet.) Az említett övezet nagyjából az európai eljegesedés korában az Uráltól a Csendes-óceánig húzódik, később, a jég visszahúzódásával kiterjed a Baltikumig. Azt tapasztaljuk, hogy teljesen mindegy, milyen nyelvekről van szó, ezek a nyelvek szerkezetileg azonosak. Ez még lehet véletlen. Másrészt ugyanazokra a nyelvtani kategóriákra – helyjelölés, számjelölés és így tovább – ugyanazokat az elemeket használják. Ez már biztos nem véletlen. Azt mondanám: keresd a nőt! Ha az történik, hogy tíz-húszezer éven át keresztül-kasul *törzsen kívüli* házasodnak, akkor a következő a kép: elhozza feleségét a férfi a maga törzsébe, ahol másként beszélnek. Megszületik a gyerek – ehhez még nem kell sokat kommunikálni –, aki az anyja nyelvét tanulja meg, ami garantáltan más, mint az apja nyelve. Később megtanulja az apai közösség nyelvét, itt az a kérdés, a két nyelv miként hat egymásra. Az anya esetében egészen biztos, hogy az akcentus sokáig megmarad. A nők tehát különböző törzsekből érkeznek. Mindegyik megtanulja a férj közösségének a nyelvét, de mindegyik hozza a maga akcentusát. Ugyanakkor hozza a maga nyelvét, a maga igevonzatait, hozza a maga szószerkezetét. Aki beszél egy tanult idegen nyelven, az jelentős részében az anyanyelv igevonzatait viszi át arra a nyelvre. Látom, ahogy most Nyitrán is tanítok: a felvidéki magyarok azt mondják a telefonálásra: én hívok neki, nem azt, hogy felhívom. A szláv nyelvekben – a szlovákban és az oroszban is – a hívni, telefonon felhívni, az neki, tehát dativusi vonzata van. A kulcs az ajtótól, mondják, tehát nem az ajtónak a kulcsa, hanem az ajtótól.

– *Tírpák ismerősöm mikor hozzánk jött, azt mondta: megyek nálatok.*

– Erről van szó! A hatalmas térségben tehát, ahol a törzsek élnek, különböző átnendeződések történnek, ennek következtében kialakul a kulturális, a genetikai és bizonyos szempontból a nyelvi kiegyenlítődés is. Nem fogják az itt élők mind egymást érteni, de a gondolkodásmód – vagy szerkezet – azonos lesz. Tegyük fel: az egyik közösségbe születik egy zseni, aki kitalál valamit, ami presztízs értékű, ami növeli az adott közösség presztízs értékét. Akkor mindenki ennek a közösségnek a fiait, lányait akarja házastársul, mindenki közel akar hozzájuk kerülni, mindenki elsajátítja a kultúrájukat, elsajátítja a nyelvüket – föladvá a sajátját.

– *A Kárpát-medencében nagy az őstörténeti zűrzavar. Biborbanszületett Konsztantinosz azt írja, a kabarok megtanították a magyarokat a kazár nyelvre. A magyarokat ellenben türknek, vagyis töröknek nevezik. Az állattartás, a földművelés, a vallás szókincsében köztudottan magas az ötörök szavak aránya. Egy kitűnő hadtörténész – Négyesi Lajos –, úgy véli, a honfoglalók vezetőrétege kabar lehetett. Az Árpádok társadalmi berendezkedése törökös volt. Antropológusok viszont azt mondják: a honfoglalók lélekszáma jóval kisebb lehetett az itt talált népekénél, akikben a magyar köznépre ismertek. Ők a nyelvről természetesen nem beszélnek. Lehetek-e ezek finnugorok véleményed szerint?*

– Az Árpádok társadalmi berendezkedésének nincs köze a nyelvhez. Azt, hogy a Kárpát-medencében talált népesség finnugor lenne, nehezen tudom elképzelni. A hagyományos fel fogás szerint Magna Hungáriában éltünk a kazárokkal együtt, de én ebben a kérdésben óvatosságra intenk. A magyar őstörténetben – ideértve annak minden ágát – termékeny bizonytalanság van, amint annak idején László Gyula fogalmazott. A nyelvet, az eddigiek-ből talán kiderült, a Kárpát-medencébe behozták valakik.

– *A nyelvbehozatalról olvastam néhány érdekes mondatot a világhírű genetikustól, Cavalli-Sforzától, miszerint a magyar hódítók átkeltek a Kárpátokon, és előzönlítették az avarok lakta térséget. A hódítás következtében létrejött a magyar állam, amely elfogadta nyelvét az újlatinul beszélő populációval. Ma a Magyarországon fellelhető gének alig tíz százaléka tulajdonítható az uráli hódítóknak – mondja –, mint tudjuk a közigazgatás nyelve latin volt az ókori Pannóniában, amely nagy vonalakban azonos a mai Magyarországgal. De Pannóniát Kr. u. a IX. században előzönlítették az uráli nyelvet beszélő magyarok, akik rákényszerítették nyelvüket a tartományra. A könyv 2000-ben jelent meg az USA-ban, 2003-ban Magyarországon. Hozzám nem jutott el a híre annak, hogy a magyar tudományos élet tiltakozott volna ezek ellen a képtelen állítások ellen. Cavalli-Sforza modellje a következő: gén-populáció-nyelv. Szép génfákat és nyelvfákat egyeztet azután, láthatóan még szebb eredménnyel.*

– Amit idéztél, abban, bár nem vagyok genetikus, öt hiba biztosan van. Nyelvészként azt tudom mondani, a gén, a populáció és a nyelv összefüggése egy nyelvcserevel azonnal megszűnik. Az elhangzottak nyelvészetileg abszurdumok, még akkor is, ha mi, nyelvészek feltételezésekkel dolgozunk. Amit eddig elmondtam, abból remélem kiderült, hogy miért.

– *Mára „köztudottá” vált, hogy a finnek a finn–magyar rokonságot „cáfolandó”, átigazították tankönyveiket. Írtam ez ügyben Finnországba egy professzorasszonynak. Azt válaszolta: nem igaz, mivel a finnek ezt nem is állították. Kitűnően ismered a finn viszonyokat, mit tapasztaltál e téren?*

– Ami ez ügyben elhangzik, miszerint a finn tankönyvekből kivették a finnugor rokonságot, az akadémiajukon elrendelték, hogy nem eshet szó a finnugor elméletéről, mindez nem igaz. A finnek azt mondják, amit mi is: genetikai rokonság nincs, legföljebb olyan alapon van, hogy mára európai a génállomány zöme. A finnek finnugor nyelvrokonságról beszélnek. A finnek finnül, a magyarok magyarul. Visszatérve beszélgetésünk kezdő gondolatához: olyan kultúrkörben érzem igazán jól magam, amelyikben benne van a magyar, a délnémet, osztrák mentalitás. Másutt is jól érzem magam, de itt otthon vagyok. A nyelv azonban mindenképpen legfontosabb meghatározója annak, hogy én ki vagyok.

MÉG EGYSZER A „TÖRÖK-UGOR” HÁBORÚRÓL

MÓRO CZ ZSOLT: *Az előző beszélgetés során Pusztay Jánost már kérdeztem a török–ugor háborúról, de szeretném, ha hasonlóképpen elmondanád a véleményed, mert úgy tűnik, bizo-*

nyos fókig álproblémáról van szó. Nézzük az irodalomtörténet-írást, ami a nagyközönséghez szól. Toldy Ferenc szép szavakkal emlékezik meg nemzeti irodalomtörténetében (1861–64–65) Reguly Antalról, kétséget sem hagyva afelől, hogy nyelvünk finnugor eredetű. Reguly tanítványairól szintén szól. A későbbi irodalomtörténetek, illetve történeti munkák közül mindössze Farkas Gyuláét, valamint Eckhart Ferencét emelem ki – mindegyik 1948, tebát a kommunista diktatúra előtt született –, mindkettő a finnugor nyelvrokonságot hirdeti. Farkas Gyula Berlinben professzor, nácibarát híre van, német egyenruhát bord. A történész Eckhart viszont baloldali, bár a Pázmányon tanít. Ebben az időben a finnugrizmus – miként mára ismét – nem pusztán politikai, sokkal inkább tudományos elkötelezettséget jelent, nem a nemzeti identitás vagy hazaárulás körül polarizálódik.

A nemzeti köztudatba a Pesti Hírlap (sic) Nyelvőre, aminek használati utasítását Kosztolányi Dezső írta, sok százezer példányban sulykolja 1932-től, hogy nyelvünk finnugor. A kis könyvecskét ajándéknul megküldik iskoláknak, könyvtáraknak, a lap előfizetőnek és a nemzeti badseregnek. Hatása valószínűleg felülmúlhatatlan. Ebben a kis szótárban Zsirai Miklós és Gombocz Zoltán a finnugor nyelvrokonság mellett tesz hitet. A probléma ott lehet, hogy a finnugor elméletet kiterjesztik, majd egyeduralkodóvá teszik más területeken, ahol nincs létjogosultsága. Az ötvenes évektől a finnugor-vonal vált erősen ajánlottá. Az utolsó török csatlós nem tudom, ki lehetett, talán Germanus Gyula, a neves Vámbéry szintén neves tanítványa.

BALÁZS GÉZA: A finnugor nyelvrokonság viták keresztüzében született. Ezek a viták nem voltak mentesek a személyeskedésektől, amikor is elég durva mondatok hangzottak el mindkét részről. A keletkezésnél, úgy tűnik, van némi intolerancia, hiszen az elmélet valóban gyorsan kiterjedt a magyarság eredetére és őstörténetére. Valószínűleg azért, mert nincs más, vagy nehéz más nyomokat találni, ezért a nyelvészeti rekonstrukciót gyorsan elfogadták a társadalomtudományok képviselői. Ez – a más nyelvcsaládokkal való rokonítás – viszonylag egzakt módszernek tűnt. Mái így van, a nyelvrokonításnak a szabályos hangmegfelelésekre támaszkodó elméleti alapjai elég biztosak, eléggé a régmúltba mennek vissza. Erre a teóriára „rárepültek” a régészek, a történészek, a néprajzosok – végre megvan a magyarság múltja, ha kiterjesztjük az elméletet. Komoly segédtudományként értékelték a nyelvészetet, miközben nem vették figyelembe, amit ma már elég biztosan tudunk, hogy nép és nyelv fejlődhet együtt, és fejlődhet külön. Az uráli-finnugor nyelvrokonság tudományos tény. Beszélhetünk azonban emellett a néphitről, a hiedelemvilágról, a táltoshitről vagy sámánhitről, a népzenénkről, a tarsolylemezek művészeti köréről, bár azt hiszem, teljesen tisztán senki nem lát ezekben a kérdésekben. Egy biztos: amennyiben csak a nyelvrokonság felől tekintünk a magyarság eredetére, akkor nem tudjuk megmagyarázni. Kizárólag nyelvészeti módszerekkel, úgy vélem, az őshaza helye sem rekonstruálható. 1997-ben egy interjúban már elmondtam: amennyiben a mai szociolingvisztikai tudásunkat visszavetítenénk a nyelv és nép őstörténetére, akkor nagyon meglepő dolgok vetődhetnének fel. Nagyon elítéltek akkor ezért a mondatért. Ma azonban elég határozottan állíthatjuk – ismerve a nyelvcsereket, a kétnyelvűséget –, hogy más megoldások is számba veendők. *Valószínűleg soha nem volt egységes a mi ősnelvünk.* László Gyula például azt mondja: nyelvláncból állt, habár ezt nem tudjuk, de köznyelv talán nem is létezett.

– *Azt is olvashatjuk nála, hogy esetleg közlekedőnyelv lehetett a csoportok között.*

– Ez nagyon fontos, ez egy következő lépés, jöllehet, miként utaltam rá, a később születő magyar nyelv sem lehetett egységes. Bár a szomszédok mindig megértették egymást, de a harmadik szomszéd már nem biztos, a tizedik pedig valószínűleg nem.

A grammatikának azonban hasonlóknak kellett lennie. Azután együtt éltek idegen népekkel, vagy előfordult, hogy lemészárolták a szomszédokat, majd jött az idegen nép, az asszonyok meg ott voltak, ők meg ugye kellett, ami nagyon gyorsan vezethetett nyelvcserehez, még úgyis, hogy a hódítók cserélték le a nyelvüket. Itt minden elképzelhető. A közlekedő-, karavánnyelv vagy lingua franca (újlatin keveréknyelv) kérdése ismét más. Ennek a László Gyula felvetette közlekedőnyelvnek a kialakulásakor sok nyelv volt – könnyen lehet, több mint ma –, s akkor is kellett a többiekkel, a más nyelvűekkel érintkezni, ezért ki kellett alakítani egy olyan nyelvhasználati módot, ami által tudtak kereskedni az emberek. Na most, hogy ez magyar volt-e vagy egy másik, azt nem tudhatjuk, de ez a felvetés is árnyalja a képet, tehát nincs tiszta nyelvfejlődés, miszerint elindultunk egy hangból, majd abból ez a hang, az a hang, amaz a hang, és gyönyörűen kivirágzott...

– *A nyelvészek szívesen mutatják be a nyelvfejlődést, a nyelvrokonságot különféle nyelvfákon, holott ezek mindössze modellek, közelítési kísérletek a valósághoz.*

– Rendkívül kusza helyzet volt, mi rengeteg nyelvi benyomást kaptunk jobbról és balról. Valószínűleg azért mond a genetika, a népzene kutatás mást – nagyon érdekes ázsiai kapcsolatokat tárnak föl azok a népzenei motívumok, gyökkapcsolatok, amelyekről Juhász Zoltán beszél –, mert valószínűleg nagyon sokgyökerű a magyarság, sokfélék vagyunk, bár úgy tűnik, a nyelvünk finnugor nyelv. Utóbbival egyetlen probléma van: ennek a nyelvrokonságnak a fokozatait nem szoktuk eléggé hangsúlyozni, hogy mi milyen rokonai vagyunk az obi-ugoroknak, a finneknek, ami körülbelül úgy néz ki, mint az orosz és a spanyol közötti rokonság. Ők is rokonok valamilyen szinten, hiszen mindkettő indoeurópai nyelv, csak az egyik szláv, a másik neolatin, annak ellenére, hogy ez egy szélsőséges példa. De senki meg sem próbálna hasonlóságokat keresni – főleg nem együttélést –, a különböző indoeurópai népek között. Vannak persze, akik együtt éltek, de az a lényeg, hogy ott nem próbáltak olyan rekonstrukciókat kitalálni, amilyeneket mi. Hangoztatni kellene a finnugor nyelvrokonság kapcsán, hogy ez egy nagyon távoli nyelvrokonság, valószínűleg azért, mert nagyon sok áttételen ment át. Ha nagyon távolra visszamegyünk, akkor el kell mondani: hipotézisekkel van dolgunk, ezek az elméletek nem százszázalékosak. Nem tudom, mi a megoldás, ám nem lehet véletlen, hogy sok ázsiai nyelvvel kapcsolatba hoznak bennünket.

JUNG, CHOMSKY, CZUCZOR-FOGARASI

– *Egy izgalmas jelenségről kérdeznék, amire Hámori József agykutató hívta fel a figyelmet. Eszerint a magyar költő, akárcsak az ősi kultúrák embere – éljen egy bajdani, letűnt történeti korszak mélyén vagy a napjainkig fennmaradt időzárványok valamelyikében –, még képes együtt használni gondolkodás közben agya bal és jobb féltekéjét. Az absztrakt nyugat-európai gondolkodás iskolázott elméje erre képtelen. Hámori professzor a generatív grammatikára hivatkozik, miközben felhívja a figyelmet arra – bűn volna említés nélkül hagyni –, hogy a 15 millió magyar nagy része genetikailag nem „magyar”, amitől mégis az, az a nyelv, mert a magyar befogadó nyelv.*

– A Chomsky-féle hipotézisre, mely szerint egy alapgrammatika be van programozva az emberbe, sokan hivatkoznak. Pedig gondolati gyökerei korábbiak, illetve a hipotézis születésekor már közismert volt a Jung-féle „kollektív tudatalatti” gondolatköre. Há-

mori József agykutató szerint a magyar nyelv megváltoztathatatlan alapgrammatikája az egyik oka megmaradásunknak. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy ha előítélet-mentesen közelítünk a magyar nyelvhez, akkor lehetetlen nem észrevenni, hogy ez a nyelv nagyon sokban sajátos. Ezt a titkot egyelőre én a régiségében (ősiségében), a magára hagyott fejlődésében, a környező nyelvektől való nagy különbözőségében látom.

– *Folytatva az előbbieket, a Hollandiában élő költő-műfordító Dedinszky Erika arról beszél, hogy le lehet ugyan fordítani magyar (metaforikus) költeményeket, de biába, mert teszem azt egy Csoóri-versre azt mondják: szép, szép, de most mondd el, miről szól?*

– Amit most szóba hoztál, azt bizonyítja, a magyar nyelvben nagyon erős a képiség.

– *Éppen Csoóri Sándortól hallottam jó néhány éve, hogy Teller Ede – Teller maga mesélte – szabad idejében Ady-verseket fordítgatott. Egyrészt a maga gyönyörűségére, másrészt mert úgy tapasztalta: ez az elméleti fizikához rendkívül sokat hozzatott, segítette a dolgok újszerű látásában, tudományos megközelítésében. Nyilván itt valami olyasmiről van szó, ami szinte megfoghatatlan, jelesül a magyar nyelv szelleméről.*

– Igen, azt mondjuk: a magyar nyelv szelleme, de nem tudjuk, az mi.

– *A székelynek nemcsak a nyelvjárása, de a gondolkodása is eltér az itthoni magyartól. Tamási Áron Ábel-trilógiájának (Ábel az országban) valamelyik fejezetében a főbős Kerekes úrral beszélget, aki egyszer csak örömmel felkiált: Te székely vagy! Miről gondolja? Az észjárásodból. Úgy jár, ahogy kell – feleli Ábel –, apám csinált volt neki lábat, s anyám felvirágozta.*

– Mindannyian tudjuk, van valami a székely furfangban, de ezt sem tudták még jól leírni. Karácsony Sándor megpróbált mélyre menni – magyar szellem, észjárás kérdésében –, azt mondta: a mellérendelés. (A magyar nem az alá- fölé-, hanem a mellérendelő mondatszerkezetet kedveli.) Ez rendkívül érdekes, termékeny gondolat, de nagyon nehéz bizonyítani. Van ennek, amiről mi beszélünk, nyelvészeti háttere: a nyelvi relativizmus, ami azt jelenti, hogy a nyelved meghatározza az egyéniségedet, az identitásodat. Amilyen nyelven beszélsz, olyan nyelven gondolkodsz. Tulajdonképpen az a kérdés: miért, miben más a mi nyelvünk, mint mondjuk a szomszédainké. Haladjunk tehát sorban: statisztikailag kimutatható szerintem, hogy a magyar nyelvben erős a képiség. A népnyelvben például, de a mai szlengben is. Röviden az, hogy mi mindent képekben, erős metaforákban fogalmazunk meg. Nos, ez valamit jelent. Természetesen minden nép használ metaforát, de a magyarra ez nagyon jellemző. Számos területen sok van „valamiből”. Mondok példát: ilyenek nálunk az ikerszavak, a kicsinyítő képző. Hozzáteszem: minden nyelvben van kicsinyítés, mert ez egy alapvető emberi élmény. Nagyon gazdag a magyar nyelv a hangutánzásban. Hatvanhét jellemzőt találtam, amiből nem állítom, hogy valami nagy tudományos elméletet gyártottam, de arra jutottam, ami latens módon benne van a Czuczor–Fogarasi-ban. Czuczor és Fogarasi rendkívül invenzív nyelvészek voltak. A gyökelmélet – tudományosan: nyelvmetafizika vagy hangmetafizika –, amely alapján a magyar nyelvet leírni és rekonstruálni szerették volna, abban a korban elterjedt elmélet volt, ennek a hazai kicsúcsosodása a munkásságuk: a szótárak. Nagyon sok tévedés, naiv szórokonítás van benne, de a legeredetibb magyar szótár. Nagy igazsága van a magyar nyelv és kultúra azon kutatóinak, akik a magyar nyelv sajátosságaira, eredetiségére hívják föl a figyelmet. De a titkot teljességgel még nem fejtettük meg. Lehet valami abban, hogy a magyar más nyelveknél jobban megőrzött valamit a nyelvkeletkezés kategóriáiból. Szerintem jó helyen kerestéltek azok, akik a magyar

gyököket keresték. Czuczor Gergely és Fogarasi János megszakadt kutatási irányának folytatása közelebb vezethet bennünk a titokhoz. De én már akkor is boldog vagyok, ha csak érezzük a magyar nyelvbe kódolt „kollektív tudatalattit” vagy Chomskyval szólva: alapgrammatikát.

Czuczor és Fogarasi mellett benne van még Kosztolányiban, Karácsonyban, Hamvas Bélában. Tehát: az lehet a nagy titok a magyar nyelvben, hogy a magyar nyelv rokontanul fejlődött nagyon sok ezer éve, minimum háromezer éve.

– *Ez elég közel esik az ősnyelv-elmélethez, jelesül abhoz, hogy a magyar ősnyelv.*

– Hát igen, félek kimondani. Képzelnék el, az összes többi európai nyelv nem elszigetelve fejlődött, hanem, teszem azt, a latinból elkezdtek a neolatin nyelvek kisarjadni. Lappang itt valami titok. Ez nem egyedi, hasonló a helyzet a baszk nyelvvel. Érdemes lenne itt kutakodni. Visszatérve az ősnyelvre, alkalmanként használom magam is a kifejezést, de nem azt jelenti nálam az ősnyelv, hogy Isten magyarul beszélt. Maradjunk abban: nagyon-nagyon régi nyelv, amely régóta magában fejlődik, befelé fordul – ez nagyon érdekes –, és bizonyos idegen hatásoknak ellenáll. A magyar nyelvben sok archaizmus megőrződött, ami a nyelvkeletkezésre mutat. Ezért ilyen gazdag a mi irodalmunk, mert ezt veszik észre a költők és az írók, ösztönösen, nem tudatosan. Azt hiszem, az a korrekt megfogalmazás, ha azt mondom, a magyar másként viselkedik, mint a többi rokon nyelv – mert azok egymás mellett éltek, egymásra hatottak –, vagy mint a többi európai nyelv. Ezért a kutatásban nem ismételtethetjük, nem alkalmazhatjuk mechanikusan azokat a módszereket, amelyeket más nyelvekre kidolgoztak. Alapvetően jók ezek a módszerek, de mechanikus alkalmazásuk félrevihet bennünket.

V Á L A S Z H E R D E R N E K

– *Illyés és Hamvas egyaránt úgy gondolta, a magyar nyelvten valamiképpen félresikeredett, idegen a magyar nyelv szellemétől, illetve kerülve a megfoghatatlan szellem kifejezést, annak alkatától, habár ez sem mond sokkal többet, mint a szellem szó. Hamvasnak mondattani problémái támadtak, gondjai voltak a szórenddel, mindent összevetve szintén elrontottnak érezte a nyelvünkre vonatkozó szabályokat. Alkalmanként mellőzte is őket.*

– Szeretem, ha az írók beleszólnak a tudomány ügyeibe, mert gyakran jól érzik, hogy a magyar nyelvben, a magyar nyelv történetében több van, mint amit a nyelvészek látnak. A nyelvészek nem ütődtek, de ők szigorú tudományos keretek között gondolkodnak, ahonnan nem néznek soha ki.

– *Nekem régóta az a benyomásom, hogy a nyelvész olyan, mint egy kórboncnok, az író viszont – vagy csoportban kísértve az irodalomtörténet felől –, az írók, mielőtt bekerültek a proszektúrára, többnyire éltek és mozogtak. De vegyünk inkább virágokat. Ha a reformáció, illetve ellenreformáció korának irodalmát olvasom, Pázmányt, Magyarit, Károlit, úgy érzem, mintha beláthatatlan, virágoktól pompázó réten járnék. Később – Petőfinél, Aranyánál –, még megvannak az erdő-mező virágai, de némelyik már a ház körül, a kiskertben virít. Babits és Kosztolányi egyszerre kertészek (néha „túlgondozott” franciakertben), míg Weöres Sándor batártalan arborétumában kivirágzik a Himalájáról hozott havasszépe, és életre kel a Jerikó rózsája. Szándékosan hagytam ki Kazinczy Ferencet. Érdekes lett volna, ha a nyelvújítás, teszem azt, Mikes Kelemen szellemében zajlik. Németh László bizonyos fokig kétségbe vonta a nyelvújítás létjogosultságát, jóllehet, válasz volt ez Herdernek, ha nem is programszerűen vele szemben meghirdetett válasz.*

– Petőfi, Arany, Jókai átvették a nyelvújítás szavait, helyesebben sokat átvettek belőlük, s tőlük bekerültek a népnyelvbe. Ők mindhárman valamiképpen az etalonjai a magyar nyelvnek. Azon nem szokott senki vitatkozni, miszerint Petőfi, Jókai, Arany titka az, hogy elképesztően jól írtak. Mindnyájan – Vörösmartyval együtt – mellette voltak a nyelvújításnak. Ha ezek az emberek nem kezdik el használni a nyelvújítás szavait, akkor a nyelvújítás nem lett volna sikeres. Nézd meg Petőfi, Arany kortársait, nézd meg az akkori lapokat, az ember alig bírja elolvasni őket.

– *Igen, ez tapasztalatom szerint a Nyugattal, a nyugatosoknál szintén így van, jóllehet nem kizárólag a nyelv, időnként a stílus és a téma együttthatása miatt alszik el az ember. Unalmasak és magyartalanok. Mindenesetre csak a legnagyobbakat élvezem.*

– Így igaz, nemegyszer magyartalanok és rosszak. Döcögnek, izzad az ember, míg megérti egy-egy mondatukat, míg úgy gördülnek a Petőfi-, Arany- és Jókai-sorok, hogy leesik az állunk a csodálkozástól. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a nyelvújítás alkalmazói, mi több, szűrői voltak. Ha nem lett volna nyelvújítás, akkor most valószínűleg nem beszélnénk magyarul.

– *Megköszönve a beszélgetést, a nyelvhasználóktól – mindenkori neológoktól és ortodoxoktól, nyelvtrombolóktól és nyelvápolóktól, rajongóktól és fanyalgóktól, finnugristáktól és a török tábor híveitől – búcsúzzunk néhány Babits-sorral, amelyek, mint minden csodára, a magyar nyelv csodájára is érvényesek: „Nem szánom én az ostobát, / kinek üres a mennyek boltja: / ki méltó látni a csodát / az a csodát magában bordja.”*

MÓRO CZ ZSOLT

PUSZTAY JÁNOS (1948) nyelvész, egyetemi tanár. Az uráli nyelvek kutatója. Legutóbbi verseskötete: *A délszak képei* (hatvan haiku, 2010).

BALÁZS GÉZA (1959) nyelvész, etnográfus, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének vezetője. Munkássága az alapkutatást, valamint a közművelődést egyaránt magába foglalja. Fontosabb munkái: *Magyar Nyelvhelyeségi lexikon* (2002); *A magyar nyelv elé mozdításáról* (2005); *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe* (Takács Szilviával együtt, 2009).

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.